TARIXIY VA MILLIY LIBOSLARNING ZAMONAVIY KOSTYUM DIZAYNIDA IJODIY MANBA SIFATIDAGI BADIIY-ESTETIK IMKONIYATLARI

Abduraimova Nodira Kenjaboevna
Z.M.Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti sport va madaniyat fakulteti "Tasviriy va amaliy san'at" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqotda tarixiy va milliy liboslarning zamonaviy kostyum dizaynida ijodiy manba sifatidagi badiiy-estetik imkoniyatlari o‘rganiladi. Unda o’zbek milliy kiyimlarining tarixiy shakllanishi, konstruktiv tuzilishi, silueti, ranglar uyg’unligi, milliy matolar va an'anaviy ornamentlarning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, tarixiy libos elementlarini zamonaviy kostyum dizayniga integratsiyalash, stilizatsiya va transformatsiya usullari orqali milliy merosni zamonaviy estetik talablar bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatlari yoritiladi.*

Kalit so’zlar: *tarixiy libos, milliy kostyum, zamonaviy dizayn, kostyum kompozitsiyasi, milliy ornament, atlas, adras, stilizatsiya, transformatsiya, milliy meros, dizayn konsepsiyasi.*

Libos insoniyat moddiy madaniyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlari, turmush tarzi, estetik qarashlari va milliy o‘ziga xosligini o‘zida mujassamlashtiradi. Tarixiy kostyumni faqat inson tanasini tashqi muhit ta'siridan himoya qiluvchi kiyim shakli sifatida emas, balki muayyan xalqning madaniy xotirasi, dunyoqarashi va badiiy tafakkurini ifodalovchi murakkab madaniy hodisa sifatida baholash lozim. N. Sodiqovaning «O‘zbek milliy kiyimlari XIX–XX asrlar» asarida milliy kiyimlarning xalq tarixi, etnik xususiyatlari, ijtimoiy hayoti va estetik qarashlari bilan uzviy bog‘liqligi yoritilgan. Muallifning tadqiqotlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, an'anaviy liboslarning shakli, bichimi, materiali va bezaklaridagi farqlar hududiy muhit, ijtimoiy mavqe hamda xalqning tarixan shakllangan kiyinish madaniyati bilan chambarchas aloqadordir. Shu nuqtayi nazardan, tarixiy va milliy liboslar zamonaviy kostyum dizaynida shunchaki tashqi bezak yoki dekorativ element vazifasini bajarmasdan, yangi badiiy obraz yaratish uchun muhim ijodiy va konseptual asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbek milliy liboslarining shakllanish jarayoni uzoq tarixiy davrlarni qamrab olgan bo‘lib, unda tabiiy-geografik sharoit, xo‘jalik faoliyati, ijtimoiy hayot, diniy qarashlar va qo‘shni xalqlar bilan madaniy aloqalar muhim ahamiyat kasb etgan. N. Sodiqovaning tarixiy-etnografik tadqiqotlarida o‘zbek milliy kiyimlarining turli davrlardagi ko‘rinishlari, ularning konstruktiv tuzilishi, bezak xususiyatlari va hududiy farqlari xalqning moddiy-madaniy

merosi bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Xususan, Buxoro, Samarqand, Farg‘ona, Toshkent va Xorazm hududlariga xos kiyimlarda bichim, siluet, rang tanlovi, mato turi hamda bezak usullarining o‘ziga xos jihatlari kuzatiladi. Masalan, ayrim hududlarda ipak va yarim ipak gazlamalarning keng qo‘llanilishi, boshqa hududlarda esa baxmal, beqasam, adras va turli kashtachilik usullarining ustuvorligi mahalliy hunarmandchilik an'analari bilan bog‘liq. Mazkur hududiy xususiyatlarni zamonaviy kostyum loyihalash jarayonida o‘rganish dizaynerga milliylikni umumiy dekorativ tushuncha sifatida emas, balki muayyan tarixiy va madaniy muhitga asoslangan yaxlit badiiy tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi [1; 3; 4].

An'anaviy kostyumning badiiy-estetik qiymatini belgilovchi asosiy omillardan biri uning shakliy tuzilishi, silueti, proporsional munosabatlari va konstruktiv yechimlaridir. O‘zbek milliy kiyimlarida to‘g‘ri bichimli, erkin shaklli, tana harakatiga moslashgan kiyim turlarining mavjudligi tarixiy libos konstruksiyasining o‘ziga xosligini namoyon etadi. Ayniqsa, to‘n, chopon, kamzul, ko‘ylak va mursak kabi kiyimlarda kuzatiladigan keng bichim, vertikal yo‘nalish, yeng shakli, yoqa va etak qismlarining o‘zaro mutanosibligi zamonaviy dizayner uchun muhim kompozitsion manba hisoblanadi. F. M.Parmonning «Kompozitsiya kostyuma» asarida kostyum shakli, proporsiyasi, ritmi, muvozanati va dekorativ elementlarining o‘zaro munosabati badiiy loyihalashning muhim shartlari sifatida ko‘rib chiqiladi. Ushbu nazariy yondashuv asosida milliy kiyimlarning tarixiy konstruktiv xususiyatlarini zamonaviy siluetlarga moslashtirish, ularning asosiy shakliy belgilarini saqlagan holda yangi funksional va estetik yechimlarni ishlab chiqish mumkin [1; 5].

O‘zbek milliy liboslarining badiiy qiyofasini shakllantirishda mato tanlovi, uning fakturasi, rang xususiyatlari, to‘qilish texnologiyasi va naqsh kompozitsiyasi alohida o‘rin egallaydi. Atlas, adras, beqasam, baxmal, shoyi va boshqa an'anaviy gazlamalar nafaqat kiyimning fizik xususiyatlarini, balki uning milliy-madaniy mazmuni va estetik ifodasini ham belgilaydi. Ayniqsa, Marg‘ilon atlas va adras to‘qimachilik an'analari o‘zbek hunarmandchiligining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, UNESCOning Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha amaliyotlar reyestriga Marg‘ilon hunarmandchilikni rivojlantirish markazining atlas va adras tayyorlash an'anaviy texnologiyalarini saqlash faoliyati 2017-yilda kiritilgan. Ushbu tajriba an'anaviy mato ishlab chiqarish texnologiyalarini zamonaviy dizayn, ko‘rgazmalar, ta'lim va hunarmandchilik faoliyati bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatlarini namoyon etadi. Zamonaviy kostyum dizaynida milliy matolardan foydalanish ularning tarixiy xususiyatlarini takrorlash bilangina cheklanmasdan, faktura, rang, naqsh masshtabi va materialning plastik imkoniyatlarini yangi kompozitsion yechimlar bilan birlashtirishni talab qiladi [3].

Milliy ornamentlar xalqning tarixiy xotirasi, estetik tafakkuri, ramziy qarashlari va tabiat bilan munosabatini aks ettiruvchi muhim badiiy vositalardan biridir. O‘zbek amaliy bezak san'atida islimiy, geometrik va handasaviy naqshlar, o‘simliksimon shakllar, gul, bodom, anor, qalampir nusxa va boshqa ornament motivlari keng uchraydi. M. Nazarovaning «O‘zbek milliy ornamentlari rivojlanish tarixi» nomli ilmiy maqolasida milliy ornamentlarning tarixiy taraqqiyoti, xalq amaliy bezak san'atidagi ko‘rinishlari va to‘qimachilik mahsulotlarida qo‘llanilish xususiyatlari yoritilgan. Milliy naqshlarni kostyum dizayniga tatbiq etishda ularning faqat tashqi ko‘rinishini ko‘chirish emas, balki kompozitsion tuzilishi, ritmik takrorlanishi, simmetriyasi, rang munosabatlari va ramziy mazmunini ham hisobga olish muhimdir. Shu asosda ornamentlarni zamonaviy kiyimning yoqa, yeng, etak, bel, yelka va markaziy kompozitsion qismlarida qo‘llash orqali milliy badiiy meros bilan zamonaviy estetik talablar o‘rtasida yaxlit vizual uyg‘unlik hosil qilish mumkin.

Rang kostyum kompozitsiyasining eng muhim badiiy vositalaridan biri bo‘lib, u kiyimning hissiy ta'siri, obrazli mazmuni, vizual yaxlitligi va estetik qabul qilinishini belgilaydi. O‘zbek milliy matolarida uchraydigan yorqin qizil, ko‘k, yashil, sariq, binafsha va boshqa ranglarning o‘zaro uyg‘unligi xalqning tarixiy rang madaniyati hamda mahalliy to‘qimachilik an'analari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, atlas va adras gazlamalarida ranglarning bir-biriga bosqichma-bosqich o‘tishi, kontrast munosabatlar va naqshlarning ritmik joylashuvi o‘ziga xos dekorativ ta'sirni yuzaga keltiradi. Zamonaviy kostyum loyihalashda tarixiy liboslardagi rang yechimlarini o‘rganish orqali milliy koloritni saqlagan holda yangi rang palitralarini ishlab chiqish, an'anaviy rang munosabatlarini minimalistik yoki avangard shakllar bilan uyg‘unlashtirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bunda rang tanlovi faqat dekorativ vazifani bajarib qolmasdan, loyihalanayotgan kostyumning konsepsiyasi, mavzusi, funksional yo‘nalishi va iste'molchining estetik ehtiyojlariga mos ravishda asoslanishi lozim [2].

Tarixiy va milliy liboslarni zamonaviy kostyum dizayniga integratsiyalash Tarixiy va milliy liboslarni zamonaviy kostyum dizayniga integratsiyalash jarayoni an'anaviy shakllar, materiallar, bezaklar va ramziy elementlarni yangi badiiy-konstruktiv tizimga moslashtirishni nazarda tutadi. U. A. Vaxidovaning «Uzbek Folk Costume in Modern Fashion Design» nomli maqolasida o‘zbek xalq liboslari zamonaviy kiyim loyihalash uchun ilhom manbai sifatida tahlil qilinib, milliy kostyum elementlarining xalqaro moda maydoniga kirib borish jarayonlari ko‘rib chiqilgan. F. Z. Ataxanovaning o‘zbek an'anaviy kostyumi va zamonaviy moda integratsiyasiga bag‘ishlangan ilmiy maqolasida esa ushbu jarayonni o‘rganishda tarixiy, madaniy va badiiy yondashuvlarning o‘zaro bog‘liqligiga e'tibor qaratiladi. Mazkur ilmiy qarashlardan kelib chiqib, zamonaviy dizaynda milliy libos elementlarini qo‘llashning asosiy yo‘nalishlari sifatida tarixiy siluetlarni qayta talqin qilish, an'anaviy matolarni yangi

materiallar bilan birlashtirish, milliy naqshlarni zamonaviy grafik kompozitsiyaga aylantirish va konstruktiv detallarni funksional jihatdan takomillashtirishni ajratish mumkin. Bunday yondashuv natijasida yaratilgan kostyum tarixiy manbaga mexanik taqlid qilmaydi, aksincha, uning badiiy mazmunini zamonaviy insonning estetik qarashlari va kiyinish ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtiradi.

Stilizatsiya va transformatsiya tarixiy hamda milliy liboslarning badiiy xususiyatlarini zamonaviy kostyum dizaynida qayta ifodalashga xizmat qiladigan muhim ijodiy metodlardir. Stilizatsiya jarayonida tarixiy kiyimning xarakterli shakli, naqshi, rangi yoki konstruktiv belgisi tanlab olinib, uning asosiy badiiy xususiyatlari yangi kompozitsion shaklda ifodalanadi. Transformatsiya esa an'anaviy kiyim elementlarining shakli, o‘lchami, joylashuvi, vazifasi yoki materialini o‘zgartirish orqali yangi konstruktiv va estetik yechim yaratish imkonini beradi. Masalan, an'anaviy choponning keng silueti zamonaviy ustki kiyim shaklida, milliy kashtachilik motivlari geometrik yoki abstrakt dekorativ kompozitsiyada, atlas va adras naqshlari esa zamonaviy kiyimning alohida konstruktiv qismlarida qayta talqin qilinishi mumkin. Biroq ushbu jarayonlarda tarixiy manbaning kelib chiqishi, ramziy mazmuni va milliy xususiyatlarini hisobga olish zarur, chunki yuzaki dekorativ o‘zlashtirish natijasida libosning asl madaniy mazmuni yo‘qolishi ehtimoli mavjud.

Bugungi kunda milliy madaniy merosdan foydalanish masalasi nafaqat estetik va badiiy, balki ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan dizayn muammosi sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. 2025-yilda A. N. Núñez Barranco va H. K. Song tomonidan «International Journal of Costume and Fashion» jurnalida chop etilgan tadqiqotda an'anaviy madaniyatning zamonaviy moda dizayniga ta'siri moddiy, xulqiy va nomoddiy darajalar orqali tahlil qilingan. Tadqiqotchilar an'anaviy madaniyatning zamonaviy kiyimdagi ifodasini faqat mato, siluet va bezak bilan chegaralamay, balki madaniy xotira, hunarmandchilik ko‘nikmalari, ramzlar va ijtimoiy qadriyatlar bilan ham bog‘laydilar. Ushbu yondashuv o‘zbek milliy liboslari asosida zamonaviy kolleksiyalar yaratishda mahalliy hunarmandlar bilan hamkorlik qilish, an'anaviy to‘qimachilik texnologiyalarini qo‘llab-quvvatlash va tabiiy materiallardan oqilona foydalanishning ahamiyatini ko‘rsatadi. Demak, tarixiy va milliy liboslardan ijodiy manba sifatida foydalanish madaniy merosni saqlash bilan bir qatorda, zamonaviy dizaynning ijtimoiy mas'uliyati va ekologik barqarorligini ta'minlashga ham xizmat qilishi mumkin.

Xulosa:

Tarixiy va milliy liboslarning zamonaviy kostyum dizaynidagi badiiy-estetik imkoniyatlarini o‘rganish milliy madaniyatning zamonaviy vizual ifodasini yaratish, tarixiy merosni qayta anglash va yangi dizayn konsepsiyalarini shakllantirish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur jarayonda milliy kiyimlarning konstruktiv tuzilishi, silueti,

mato xususiyatlari, rang uyg‘unligi, ornamentlari va ramziy mazmuni o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinishi lozim. Zamonaviy dizayner tarixiy manbalarni o‘rganish orqali ulardagi eng xarakterli badiiy belgilarni aniqlashi, ularni bugungi moda tendensiyalari, texnologik imkoniyatlar va insonning funksional ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirishi mumkin. Ayniqsa, milliylik va zamonaviylik sinteziga asoslangan kostyum kolleksiyalarini yaratishda an'anaviy hunarmandchilik, innovatsion konstruksiyalash, materiallar kombinatsiyasi va individual badiiy yondashuvning birligi muhim natija beradi. Shunday qilib, tarixiy va milliy liboslar zamonaviy kostyum dizayni uchun tayyor shakllar majmuasi emas, balki yangi badiiy obrazlar, innovatsion kompozitsiyalar va milliy identifikatsiyani ifodalovchi dizayn yechimlarini yaratishga imkon beradigan keng ijodiy manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sodiqova N. O‘zbek milliy kiyimlari XIX–XX asrlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – 192 b.

2. Rahmatullayeva D., Xodjayeva U., Ataxanova F. Libos tarixi. – Toshkent: Sano-standart, 2015. – 336 b.

3. Jabborov I. O‘zbek xalqi etnografiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1994. – 320 b.

4. Xasanboyeva G.K. To‘qimachilik dizayn tarixi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2007.

5. Xasanboyeva G.K., Chursina V.A. Kostyum tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.

5. Núñez Barranco A.N., Song H.K. Traditional Culture and Its Influence on Contemporary Fashion Design: A Multi-Level Analysis. – International Journal of Costume and Fashion, 2025, Vol. 25, No. 2, pp. 17–35.1